

DE ANA FRANK A ILSE LOSA

DÚAS ADOLESCENTES XUDÍAS NOS ANOS DO HITLERISMO

Miguel Vázquez Freire

Nova Escola Galega
vfreiremiguel@gmail.com

DOCUMENTOS LITERARIOS CONTRA O RACISMO

Cando en 1934 a moza xudía Ilse Liebllich, de 21 anos, procurou refuxio en Portugal, escapando das leis antisemitas promovidas polo nazismo, Ana Frank era unha nena xudía alemá de apenas cinco anos. Hoxe a historia da rapaza xudía Ana Frank é universalmente coñecida. A comezos de xullo de 1942, aos seus 13 anos acabados de cumprir, viuse obrigada a se encerrar nun agocho que o seu pai preparara para evitar que a familia fose detida polas autoridades nazis. Como Ilse, ela e a súa familia fuxiran de Alemaña, no seu caso a Holanda, pero a guerra expansionista alemá alcanzounos tamén alí. Ana Frank pasou no agocho algo máis de dous anos, compartindo o obrigado refuxio con sete persoas máis. Todas foron detidas en agosto de 1944 e enviadas a campos de concentración, onde todas elas morreron coa excepción do pai, Otto Frank. Faltaba tan só un mes, quizais uns días, para a liberación do campo de Austchwitz Birkenau polas tropas soviéticas, cando Ana e a súa irmá Margot morreron por mor dunha epidemia de tifo a finais de febreiro ou comezos de marzo de 1945. Durante o tempo do encerro na casa de Ámsterdam, Ana escribiu un diario que, recuperado polo seu pai, foi publicado en 1947 e axiña tivo un enorme impacto en todo o mundo.

Dous anos despois, en 1949, Ilse Liebllich, asinando como Ilse Losa (casada co arquitecto portuense Arménio T. Losa, adoptou o seu apelido) publicou en portugués *O mundo em que vivi*, libro que tivo unha importante repercusión en Portugal mais, ata onde eu sei, a súa resonancia alén das fronteiras portuguesas foi moi limitada. Só desde 2019 contamos con tradución ao galego. Despois dese primeiro libro, que non foi concibido especificamente como texto para lectorado mozo, pero que moi pronto foi adoptado por este, Ilse Losa desenvolveu unha longa e premiada carreira como autora de obras para a infancia e a mocidade, que contribuíron a remover as estancadas augas dese campo literario nos escuros anos do Estado Novo do ditador Salazar, e proseguíu activa ata case a súa morte na cidade de Porto en 2006.

REVISTAGALEGA
DE EDUCACIÓN
PUBLICACIÓN DE NOVA ESCOLA GALEGA

ISSN: 1132-8932
Páx. 86-89

O feito de eu trazar aquí este paralelismo entre as dúas mozas xudías é porque as súas obras (no caso de Ilse, as dúas que aquí comentaremos, únicas accesibles en galego polo momento) constitúen valiosísimos documentos de denuncia da barbarie totalitaria, cuxa lectura na miña opinión continúa a ser imprescindible aínda hoxe, se queremos que as novas xeracións medren coa conciencia de que o racismo é un mal que segue vivo e que, como ocorreu nos anos 30 do pasado século, en calquera momento pode volver cobrar nova forza. Non vemos xa sinais deste perigo na influencia do supremacismo branco no goberno Trump e nas ringleiras do Partido Republicano en USA?, no ascenso das forzas de ultradereita en case toda Europa?, nas políticas de rexeite e marxinación de refuxiados e inmigrantes procedentes de África, Asia ou América latina?

O DIARIO DE ANA FRANK

Diante do texto da mociña Ana, cómpre comezar por desbotar un prexuízo. Cabe conceder valor literario, alén da súa evidente importancia como testemuño, a un diario escrito por unha rapaza entre os 13 e os 15 anos? A resposta é: si. Abondaría con comparar este diario con tantos outros "diarios" de adolescentes, dun ou doutro sexo, que hoxe proliferan, obra de autores e autoras adultos e profesionais da escrita. E non é só unha cuestión de autenticidade. Desde as primeiras anotacións, datadas antes do encerro, sorprende a capacidade da mociña para, por exemplo, describir en precisos e divertidos retratos ás súas compañeiras e compañeiros de colexio. A mesma habilidade para construír retratos

psicolóxicos, xa con máis complexidade, demóstraa na presentación que vai facendo das sete persoas que comparten encerro con ela e, logo, das súas reaccións diante dos inevitables conflitos que se van producindo. O máis relevante, con todo, é o seu propio autorretrato, o continuo proceso de introspección a que se somete, a oscilación entre momentos nos que se autoafirma cunha certeza exaltante case dogmática, e outros nos que se somete a desapiadadas autocríticas e dubida sobre a propia valía. Unha loita interior na que calquera adolescente se verá reflectida. Especialmente notables son as escenas nas que reflexiona sobre o propio corpo e o descubrimento da sexualidade, escenas que por certo o pai censurou na primeira edición do libro (como tamén as referidas á nai, a quen Ana por veces debuxa de maneira moi crítica). Non era habitual daquela tratar a sexualidade adolescente con tanta crueza e eu diría que, aínda hoxe, no ámbito da literatura infanto-xuvenil, fóra das obras con explícita perspectiva didáctica, segue sen ser moeda común. Nas inseguridades respecto dos seus sentimentos en relación con Peter, o fillo doutro matrimonio con quen comparten o encerro, seguramente tamén se verán reflectidas moitas das adolescentes lectoras.

Como se ve, non falo aínda de denuncia política nin de racismo. Nin cabería agardar dunha rapaza tan nova que esta temática ocupase un lugar central no seu diario, mesmo en circunstancias tan extremas. A atmosfera política é un pano de fondo que de cando en vez impón a súa presenza, como cando, antes do encerro, un amigo de Ana, tamén xudeu,

enumera todas as actividades que lles van prohibindo e fala do seu medo a que finalmente non lles permitan facer nada. Ou cando a propia Ana comenta as novas que lle chegan sobre as detencións e o transporte de milleiros de xudeus, nunha "purga coma se de cascudas se tratase, como gando enfermo e abandonado". Mais ela mesma, que é unha rapaza dun carácter no que predomina o optimismo mesmo nos peores momentos, dise que "será mellor non falar diso" porque "só de pensalo me entran pesadelos". E, doutro lado, están as informacións sobre os avances das tropas aliadas na guerra, que escoitan na radio e xeran conversas interminables entre os encerrados. Mais tamén disto acabará dicindo que "é unha lata", que pode convertelos "nuns vellos aburridos".

Unha obra, logo, cuxa lectura é ben recomendable para alén do singularísimo valor que ten como documento dun momento histórico, no que un réxime político arbitrario e radicalmente inxusto troncou a vida de millóns de persoas como Ana.

O MUNDO EN QUE ILSE LIEBLICH VIVIU

A sorte que Ilse correu, como vimos, foi afortunadamente outra. Mais non quixo esquecer a Alemaña que deixou atrás. A súa primeira obra, escrita e publicada en lingua portuguesa, *O mundo en que vivín* (título da versión galega), é narrada en primeira persoa por Rose Frankfurter, que é en moitos aspectos proxección autobiográfica da autora. Paulo Jorge Teixeira Cavaco, nunha excelente análise da obra de Ilse Losa, sitúa esta novela, xunto a outras dúas (*Río sen ponte* e *Sób céus es-*

tranhos, esta última sen tradución ao galego ata o de agora) e algúns contos, dentro da Literatura do Holocausto ou da Shoa, é dicir, o conxunto de obras que tematizan literariamente a persecución e exterminio dos xudeus europeos baixo o nazismo. Precisa, iso si, que non se trata de literatura do *Lager*, que se ocupa explicitamente do relato da vida nos campos de concentración e exterminio. Mesmo con esa precisión, na miña opinión esa identificación das novelas de Ilse Losa co Holocausto, aínda non estando de todo falta de sentido, pode favorecer equívocos que non axuden á súa recepción. O racismo nazi e as súas leis brutais non son o **tema** de *O mundo en que vivín* e *Río sen ponte* (deixo fóra o último título da triloxía, que non lin). Como xa vimos que acontecía no caso do diario de Ana Frank, son en todo caso o pano de fondo histórico no que acontecen os feitos que narra en primeira persoa Rose Frankfurter, ou os que coñecemos a través das vivencias dos mozos namorados Johann e Jutte, estes non xudeus, protagonistas de *Río sen ponte*. E eu diría que esta é unha das virtudes das novelas. Non sería crible que estivese dominado pola política o campo mental dunha rapaza como Rose, a quen seguimos desde que é unha nena que vive cos seus avós nunha pequena vila rural, ata que no inicio da adolescencia se une aos seus pais na cidade. Nin previsiblemente se así fose chegaría a conectar co lectorado máis novo. Deste xeito, ademais, a vaga da intolerancia aparece como un fenómeno que, estando aí larvado desde o inicio, vai emerxendo á superficie de vagar ata asolagalo todo. Tanto nunha novela como na outra, o

paso dos xestos illados racistas ata a eclosión das agresións físicas abertas e impunes, tra-lo ascenso de Hitler ao poder, permite comprender o proceso de progresivo envelenamento ideolóxico das mentes sen ter que recorrer a un discurso político explícito.

A moza Rose pregúntase, desconcertada: "Por que hai quen nos odia?", diante da constatación de que hai sectores da poboación alemá que rexeitan os xudeus. E autoculpabilízase cando advirte nela unha covardía que a leva a disimular a súa condición para evitarse conflitos. Non hai, por outra banda, unha idealización nin un retrato homoxéneo dos xudeus. Os avós paternos son relixiosos, pero lonxe da ortodoxia dogmática dos maternos. Vemos grupos de mozos e mozas sionistas en contraste co pai de Rose, que reivindica a súa condición plena de alemán. A súa infancia remata, dinos Rose, no intre en que un veciño chama "porco xudeu" ao seu pai, rompendo a convivencia dun día de festa. E eu engadiría que a súa definitiva entrada ao mundo adulto se produce cando constata que o rapaz de quen está namorada, sen ningún tipo de explicación, deixa de vela e de falarlle por influencia dunha irmá partidaria dos nazis, ata que el mesmo aparecerá un día vestindo a camisa parda.

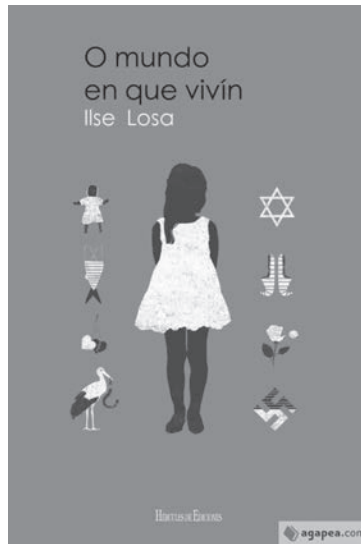
En *Río sen ponte*, Johann pregunta, sorprendido, ao seu compañeiro de traballo Brentano, que esbardalla contra os xudeus, "A vostede non lles gustan, non si?"; e cando o outro retruca: "A vostede, si?", responde: "Nunca pensei niso". Despois do ascenso de Hitler ao poder, Brentano deixará de ser o tipo singular intrigante e maledicente, ob-

sesionado coa súa xenreira antixudía, porque a súa teima se espalla contaminando a máis e máis persoas. A diferenza de *O mundo en que vivín*, non vemos ese espallamento desde a perspectiva das vítimas, os xudeus. De feito, estes só ocuparán un espazo relevante no relato durante a estancia de Jutta cunha familia de orixe xudía en Londres. Pero Johann e Jutta serán dos alemáns que, sen ser xudeus, e non estando xaora directamente ameazados pola discriminación nazi, rexeitan a súa política racista. Seguramente a autora pensou que era relevante estoutra perspectiva como complemento da que amosara en *O mundo en que vivín*. O crime nazi puido ser evitado se máis alemáns "arios", como Johann e Jutta, ou o tío George, se negasen a seren cómplices. Por desgraza non foi iso o que aconteceu e as trágicas consecuencias son ben coñecidas.

NO LAGER

Aínda que insisto en que asociar as obras comentadas exclusivamente co tema da persecución nazi dos xudeus proporciona unha visión reductora, porén é certo que a súa lectura pode ser un bo apoio para traballar nas aulas ese tema. Outra obra que vén de ser traducida ao noso idioma, esta xa non de carácter narrativo, pode cooperar ampliando o marco para alén do ámbito temporal no que aquelas se inscriben. Falo de *Despois do diario de Anne Frank* de Bas von Benda-Beckmann, un estudo histórico que reconstrúe o traxecto dos oito agochados na casa de Ámsterdam ata os campos de concentración (os *Lager*) onde acabarían atopando a morte, coa excepción xa amentada de Otto Frank. Non se trata dunha simple descri-

ción dese traxecto senón que o autor, recorrendo ás técnicas da historia oral, recolle as voces de sobreviventes dos campos, e mesmo tamén dalgúns dos carcereiros que tiveron algún contacto cos oito detidos. Dese xeito, non só pode reconstruír con gran fidelidade canto aconteceu con eles, que é o principal obxecto da súa pescuda, senón que ademais nos proporciona unha detallada visión das inhumanas condicións que tiveron que soportar. Por suposto, é ben coñecida a amplísima filmografía dedicada a describir esas condicións, con títulos senlleiros como *A lista de Schindler* (Steven Spielberg, 1993), que tamén poden servir de material complementario para o traballo escolar. Mais eu aquí quero concluír salientando en especial a primeira versión cinematográfica de *O diario de Ana Frank* (1959), unha sobria reconstrución do drama, obra do excelente director George Stevens. ■

REFERENCIAS

- ANA FRANK: *Diario de Ana Frank*. Trad. de Tomás Ruibal. Kalandraka, 2015.
- ILSE LOSA: *O mundo en que vivín*. Trad. de Anxo Tarrío. Limiar de Ana Cristina Vasconcelos de Macedo. Hércules de Ediciones, 2019.
- ILSE LOSA: *Río sen ponte*. Trad. de Anxo Tarrío. Limiar de Ana Cristina Vasconcelos de Macedo. Hércules de Ediciones, 2021.
- BAS VON BENDA-BECKMAN: *Despois do diario de Anne Frank*. Trad. de Antón Vialle e María Alonso Seisdedos. Kalandraka, 2022.
- PAULO JORGE TEIXEIRA: *A representación do Holocausto en Ilse Losa*. Dissertação de Mestrado en Estudos Portugueses Pluridisciplinares presentada na Universidade Aberta en 2012. <https://repositorioaberto.uab.pt/handle/10400.2/2530> (consultado 14/05/2022).

PUBLICIDADE

Xandobela | 18 anos traballando na mediación cultural a través da educación

XOGANDO CO PATRIMONIO

ACTIVIDADES LÚDICAS DE PROMOCIÓN DO PATRIMONIO CULTURAL

- PEDRA VIVA 20 de outubro en Compostela
- COMPOSTELA LITERARIA a partir do 1 de novembro
- PEGADAS DO NOSO a partir do 2 de novembro
- MEIGALLO en liña
- AS CHAVES imprimible (proximamente)
- UNHA ALDEA a partir do 1 de novembro
- CONTANDO ANDO en liña (proximamente)

PATRIMONIO EN XOGO

GUÍA METODOLÓXICA PARA PROMOCIONAR O PATRIMONIO CULTURAL A TRAVÉS DO XOGO

Disponible en ES, EN, IT, PT, RO e GL para a súa libre descarga e uso

LUDXMUS
HERITAGE AT PLAY

Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

LUDXMUS
PLAYING WITH HERITAGE

APDP